

RIZIKOVÉ FAKTORY SPRÁVANIA SA DETÍ A MLÁDEŽE V KONTEXTE VZŤAHOV V RODINNOM A ŠKOLSKOM PROSTREDÍ²

Andrea JUHÁSOVÁ, Lucia FOGLOVÁ

Katedra pedagogickej a školskej psychológie PF UKF, Nitra, Slovakia

Abstrakt: V príspevku poukazujeme na súvislosti vzniku delikvencie detí a mládeže v kontexte vzťahov v rodine a s presahom do školského prostredia. Cieľom príspevku je popísať ako vybrané faktory rodinného prostredia zasahujú do rizika vzniku delikvencie detí a mládeže. Výskum prebiehal prostredníctvom štandardizovaného self-reportového nástroja používaného na záchyt a identifikáciu delikventného správania v školskom prostredí. Predpokladali sme, že deti, ktoré vychádzajú s rodičmi, majú pozitívny vzťah ku škole. V prvom kroku sme zisťovali koľko detí z celkového počtu respondentov má dobrý vzťah s matkou a s otcom. Zistili sme, že z celkového počtu 2407 - 1953 (81,1 %) detí má dobrý vzťah s otcom a 2191 (91%) má dobrý vzťah s matkou. Emocionálnu podporu od rodičov cíti 2113 detí a to je 87,8%. 1962 detí (81,5%) by sa cítilo veľmi zle, keby sklamali svojich rodičov. Tieto údaje potvrdzujú fakt, že väčšina detí má dobrý vzťah s rodičmi. V druhom kroku sme sa zamerali na vzťah ku škole. Výsledky korelačnej analýzy poukazujú na to, že deti, ktoré majú dobrý vzťah s rodičmi majú pozitívny vzťah ku škole. Spearmanov korelačný koeficient ukazovateľov vzťahu detí k rodičom a ku škole sa pohybuje v intervale 0,102 až 0,18. Napriek nízkym hodnotám je pre všetky ukazovatele korelácia štatisticky preukazná ($P < 0,01$). Rozdiel vo vzťahu ku škole medzi deťmi, ktoré majú dobrý vzťah s rodičmi a deťmi, ktoré nemajú dobrý vzťah s rodičmi je štatisticky preukazný.

Kľúčové slová: *Rizikové správanie, Delikvencia, Školské prostredie, Rodina, Prevencia.*

Title of the study: *RISK FACTORS FOR CHILD AND YOUTH BEHAVIOUR IN THE CONTEXT FAMILY AND SCHOOL RELATIONS*

Abstract: In the article, we refer to the emergence of child and youth delinquences in the context of family relationships and with a drop in the school environment. The aim of the contribution is to describe how the selected factors of the family environment interfere with the risk of child and youth delimitation. Research has been conducted through a standardised self-reporting tool used to catch up and identify delicate behaviour in the school environment. We assumed that children who are based on parents have a positive relationship with the school. In the first step we have found how many children of the total number of respondents have a good relationship with the mother and with the father. We found that the total number: 2407-1953 (81.1%) of children has a good relationship with the father and 2191 (91%) of children has a good relationship with the mother. Emotional support from parents feels 2113 children and it is 87.8%. 1962 Children (81.5%) would feel very bad if they disappoint their parents. This data confirms the fact that most children have a good relationship with their parents. In the second step, we focused on the relationship to school. The results of the correlation analysis indicate that children who have a good relationship with their parents have a positive relationship with the school. Spearman's correlation coefficient of indicators of child relationship to parents and to school ranges between 0.102 and 0.18. Despite the low values, the correlation is statistically variable for all indicators ($p < 0.01$). The difference in relation to the school among children

² Príspevok vznikol za podpory projektu VEGA 1/0122/17: Rizikové správanie a pripútanie dospievajúcich vo veku 10 až 15 rokov.

who have a good relationship with parents and children who do not have a good relationship with the parents is a statistically significant.

Key words: *Risk behaviour, Delinquency, School environment, Family, Prevention.*

ÚVOD

Škola je sociálna inštitúcia, systém podmienený sociálnymi vzťahmi, ktoré vychádzajú z rodiny a sú ňou významne formované. V úzkom prepojení so školským prostredím je rodina základnou platformou pre rozvoj socializácie, a tak významnou mierou ovplyvňuje formovanie vzorcov správania. Správanie a prežívanie dieťaťa v rodinnom a školskom prostredí modelujú vonkajšie a vnútorné faktory ovplyvňujúce jeho psychosociálny vývin. Osobitý význam nadobúda otázka dysfunkčnosti rodinného prostredia a jeho vplyvu na formovanie osobnosti dieťaťa (Fischer, Škoda, 2008).

V prípade dysfunkčnosti rodinného prostredia nadobúda funkčnosť školského prostredia osobitý význam. Tento význam akcentuje tiež pri preventívnych aktivitách v školskom prostredí, ktoré môžu eliminovať z vyššie uvedených dôvodov vznikajúce formy delikventného správania detí a mládeže.

Pojem delikvencia vnímame v rovine širšieho vymedzenia kriminality. Matoušek (2009) označuje za delikventné správanie také správanie, ktoré porušuje písané normy. Správanie, ktoré porušuje normy obsiahnuté v trestnom zákone, je kriminálne. S pojmi delikvencia, kriminalita súvisí aj rizikové správanie. Z neho sa môže, ale aj nemusí vyvinúť delikventné alebo kriminálne správanie.

Matoušek, Kroftová, (2003) uvádzajú, že v Československu (neskôr v samostatných krajinách) majú delikvencia a kriminalita rastúcu tendenciu a blížia sa k hodnotám zo štatistík niektorých západoeurópskych krajín. Dáta ohľadom delikvencie a kriminality tak vzbudzujú podstatne väčšie obavy ako v ostatných krajinách, kde kriminalita rastie omnoho pomalšie.

Obdobie dospievania (adolescencia) má špecifické miesto v ľudskej ontogenéze. V relatívne krátkej dobe sa v ňom odohrajú významné zmeny, ktoré slúžia socializačným i individuálnym procesom, biologickým zmenám aj enkulturácii. Preto práve v adolescentom veku identifikujeme zvýšený nárast nežiadúceho, resp. rizikového správania. Predpokladá sa, že až 50 % dospievajúcich sa aspoň raz v danom období správa rizikovo. Z pohľadu senzitivity a formatívnosti tohto obdobia je teda otázka rizikového správania dospievajúcich stále aktuálnou a predstavuje výskumný problém tak z aspektu prevalenčných hodnôt konkrétnych foriem rizikového správania, ako aj z aspektu depistáže, ktorá je predpokladom cielenej aplikácie preventívnych a korektívnych intervencií (Čerešník, Dolejš, 2015).

Rizikové správanie nepredstavuje žiadnu homogénnu kategóriu, ale zahŕňa rôzne typy správania od spoločensky prijateľného, ako sú napríklad extrémne športy, až po závažné prejavy, ako napríklad samovražedné správanie. Toto správanie sa stalo bežnou súčasťou pubescencie a adolescencie a veľká časť dospievajúcich s ním má vlastnú skúsenosť.

Do oblasti rizikového správania adolescentov môžeme zaradiť: predelikventné správanie a páchanie trestnej činnosti, agresiu, násilie, šikanu a týranie (vrátane rasovej neznášanlivosti a diskriminácie niektorých skupín), užívanie drog (vrátane alkoholu a fajčenia), sexuálne rizikové správanie (vrátane predčasného materstva a rodičovstva), poruchy príjmu potravy, samovražedné pokusy a dokonané samovraždy (Macek, 2003).

V období detstva a dospievania ide o zvlášť nebezpečné vzájomné preporenie s dôsledkami ťažko vyčísliteľnými v ďalšom období života jedincov. Otázka, či užívanie drog vedie k delikventnému správaniu, alebo delikventné správanie vedie k užívaniu návykových látok nie je doposiaľ uzavretá. Na jednej strane je jasné, že získať návykové látky je nákladnou záležitosťou, čo vedie užívateľov, napr. ku krádežiam, na druhej strane je tiež pravdou, že

užívanie a zneužívanie návykových látok je neoddeliteľnou súčasťou kriminálnej subkultúry a kriminálneho spôsobu života (Ondrušková, Pružinská, Pavelová, 2016).

Vývoj zneužívania psychoaktívnych látok deťmi a mládežou by sme mali obzvlášť sledovať vzhľadom k výrazným negatívnym dôsledkom takehoto správania. Podľa European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDA, 2016) je hlavným cieľom Európskeho školského prieskumu o alkohole a iných drogách (ďalej ESPAD) na základe zberu porovnateľných údajov zistiť situáciu v užívaní psychoaktívnych látok medzi školákmi vo veku 15-16 rokov a monitoring trendov v rámci jednotlivých krajín ako aj medzi krajinami. Od roku 1995 sa uskutočnilo šesť vln tohto prieskumu v štvorročných intervaloch. Cieľová populácia ESPAD-u je definovaná ako školská populácia vo veku 16 rokov (dosiahnutých v kalendárnom roku prieskumu) a prítomná v triede v deň prieskumu.

V poslednom čase rad odborníkov uvádza množstvo údajov opisujúcich aktuálny stav výskytu sociálnopatologických javov u detí a mládeže a v súvislosti s tým aj príčiny, ktoré tento stav vyvolávajú. Často sa zdôrazňuje sociálne odcudzenie mladých ľudí, prežívanie životnej apatie a z nej prameniaca túžba po neobvyklosti zážitku. Práve odtiaľ je veľmi blízko k sebadeštruktívnemu správaniu, závislosti, násiliu i trestnej činnosti. Pokiaľ spoločnosť produkuje vo zvýšenej miere tieto všeobecne devalvujúce javy a zároveň nevykazuje schopnosť ich systémovo riešiť, má mladý človek iba dve možnosti. Buď zmobilizuje všetky svoje sily a prekoná sám súvisiace riziká, alebo prehrá a uviazne v sieti sociálnej patológie (Němec, 2016).

CIEĽ A PREDMET VÝSKUMU

Cieľ a hypotéza

Hlavným cieľom príspevku je zistiť, nakoľko kvalita vzťahov s rodičmi ovplyvňuje vzťah adoliescentov ku škole.

Hypotéza: Adolescenti, ktorí hodnotia svoje vzťahy s rodičmi ako dobré, majú pozitívny vzťah ku škole.

Metódy

ISRD je štandardizovaný self-reportový nástroj používaný na záchyt a identifikáciu delikventného správania v školskom prostredí. ISRD3 dotazník je tvorený základnou sadou pevných otázok, ktoré sú formulované špecificky pre jednotlivé oblasti života žiaka (rodina, škola, voľný čas). Pre špecifické účely, je možné pridať jeden alebo viaceré voliteľné moduly otázok.

Samotnej administrácii dotazníkov predchádzal proces získavania informovaného súhlasu rodičov detí z vybraných škôl. Text bol formulovaný v zmysle stručnej informácie týkajúcej sa projektu a jeho praktického využitia v školskej praxi, pričom záverečná časť ponúka rodičovi možnosť v prípade nesúhlasu s účasťou dieťaťa na výskume nahlásiť túto skutočnosť triednej/mu učiteľke/ovi.

Výskumná vzorka

Cieľovou vekovou skupinou boli žiaci 7., 8. a 9. ročníkov vo veku 12-16 rokov.

Pre výskum boli vybrané dve mestá - Bratislava a Nitra ako veľké a stredne veľké mesto. Bratislava a Nitra majú priaznivé demografické ukazovatele, najmä v oblasti množstva škôl a hustoty osídlenia. Z celkového počtu žiakov 3030, bolo úspešných respondentov 2407.

Pravidlá zberu dát

Realizačnej fáze výskumu predchádzala fáza oslovovania a komunikácie s kompetentnými predstaviteľmi organizačných a riadiacich štruktúr na úrovni vyšších územných celkov a miest. Hlavná riešiteľka projektu oslovila vedúcich odborov školstva v daných inštitúciách a písomnou formou a osobne ich vyzvala na spoluprácu pri oslovovaní škôl v rámci jednotlivých regiónov. Tí následne sformulovali pokyny pre ďalšiu spoluprácu a usmernili riaditeľky/ov základných škôl a osemročných gymnázií v zmysle participácie na projekte. Celkovú mieru odpovedí uvádza tabuľka 1.

Tab. 1 Celková miera odpovedí

	Spolu	Bratislava	Nitra
Populácia žiakov (ročníky 7-9)	10653	8515	2138
Počet žiakov	3030	1308	1722
Žiaci chýbajúci z iných dôvodov	451	216	235
Žiaci prítomní počas zberu dát	2448	1024	1424
Žiaci prítomní počas zberu dát, ale nespôlpracujúci	41	9	32
Celkový počet úspešných respondentov	2407	1015	1392
Percento odpovedí (%)	79,4	77,6	80,8

VÝSLEDKY

Faktory rodinného a školského prostredia a ich vplyv na rozvoj rizikového správania boli predmetom viacerých výskumov. Aunola, Stattin, Nurmi, (2000) skúmali vzťahy medzi školským prospechom, zvládaním školskej záťaže a prejavmi rizikového správania. Zistili, že žiaci s nízkym sebahodnotením častejšie používajú maladaptívne stratégie zvládania školskej záťaže, čo následne vedie k prejavom rizikového správania. Ďalej zistili, že čím viac používajú adolescenti maladaptívne stratégie zvládania školskej záťaže, tým viac sa u nich vyskytuje depresívna symptomatológia.

Za významný rizikový faktor vo vývoji problémového správania sú považované nejasné školské normy, dezorganizované školské prostredie, ktoré neposkytuje pocit bezpečia a príjemné zážitky (Orosová, et al. 2007).

Škola a samotný školský systém nie sú iba inštitúciami na vzdelávanie, ale aj inštitúciami, kde prichádza k samotnému sociálnemu ovplyvňovaniu žiakov (Obdržálek, 1999). Socializačná funkcia školy zabezpečuje formovanie sociálneho učenia žiakov. Čiže ako sa správať v medziludských vzťahoch na rôznych úrovniach, zastávať životné role, získavať obraz o sebe i druhých, dodržiavať hranice a pravidlá a pod. Poslaním školy je prispievať k celkovému rozvoju človeka, k formovaniu jeho osobnosti. Škola je nástrojom sociálnej politiky a mala by garantovať mladým ľuďom priaznivé prostredie, preto by mala byť i ochranným zariadením. Hlavnú a nezastupiteľnú úlohu súčasnej školy možno nájsť a vidieť predovšetkým v tom, že na rozdiel od iných socializačných činiteľov organizuje svoje pôsobenie na žiakov cieľavedome, plánovite, systematicky a to hlavne v oblasti výchovy a vzdelávania. Škola je však aj miestom spontánne sa rozvíjajúcich vzťahov medzi žiakmi, orientovaním sa v roli žiaka a spolužiaka a tiež vzťahom k autoritám (Szijjártóová, Malá, 2008).

V súlade s tvrdeniami vyššie uvedených autorov nás v rámci štúdie IRSD3 zaujali súvislosti vzťahov školopovinných detí s rodičmi a vzťahov tých istých detí ku škole. Predpokladali sme, že deti, ktoré vychádzajú s rodičmi, majú pozitívny vzťah ku škole. V prvom kroku sme zisťovali koľko detí z celkového počtu respondentov má dobrý vzťah s matkou a s otcom. Zistili sme, že z celkového počtu 2407 - 1953 (81,1 %) detí má dobrý vzťah s otcom a 2191 (91%) má dobrý vzťah s matkou. Emocionálnu podporu od rodičov cíti 2113 detí a to je 87,8%. 1962 detí (81,5%) by sa cítilo veľmi zle, keby sklamali svojich rodičov. Tieto údaje potvrdzujú fakt, že väčšina detí má dobrý vzťah s rodičmi (viď Tab. 2).

Tab. 2 Vzťahy s rodičmi

Vzťahy s rodičmi	Početnosť	Percentá
So svojím otcom vychádzam dobre	1953	81,1
So svojou matkou vychádzam dobre	2191	81,5
Citovú podporu a starostlivosť dostanem kedykoľvek potrebujem	2113	87,8
Cítil/a by som sa veľmi zle, keby som svojich rodičov sklamal/a	1962	81,5

V druhom kroku sme sa zamerali na vzťah ku škole. Zaujali nás možnosti podobnosti a rozdielov vzťahu ku škole z pohľadu chlapcov a dievčat. Predpokladali sme, že dievčatá budú mať pozitívnejší vzťah ku škole ako chlapci, ktorí bývajú pre porušovanie školského poriadku častejšie sankcionovaní ako dievčatá (Gyárfašová et al, 2014).

Zamerali sme sa teda na analýzu dát vyplývajúcich z otázok: Ak by som sa mal/a presťahovať, chýbala by mi moja škola; Väčšinou sa ráno do školy teším; Mám rád/rada svoju školu; Naše vyučovanie je zaujímavé. Tab 3.

Tab. 3 Vzťah ku škole

Vzťah ku škole	Početnosť dievčatá	Percentá dievčatá	Početnosť chlapci	Percentá chlapci
Ak by som sa mal/a presťahovať, chýbala by mi moja škola	841	75,5	837	66,4
Väčšinou sa ráno do školy teším	346	31,3	294	23,4
Mám rád/rada svoju školu	688	62,9	670	54,0
Naše vyučovanie je zaujímavé	439	40,2	476	38,5

841 (75,5%) dievčatám a 837 chlapcom (66,4%) by chýbala škola po presťahovaní. Väčšinou sa ráno do školy teší 346 (31,3%) dievčat a 294 (23,4%) chlapcov. Svoju školu má rado 688 (62,9%) dievčat a 670 (54,0%) chlapcov. Vyučovanie ako zaujímavé hodnotí 439 (40,2%) dievčat a 476 (38,5%) chlapcov. Vo všetkých ukazovateľoch majú dievčatá pozitívnejší vzťah ku škole a rozdiel medzi pohlaviami je preukazný ($P < 0,01$) okrem ukazovateľa „naše vyučovanie je zaujímavé“.

Ak hovoríme o klíme školy, hovoríme najmä o medziľudských vzťahoch a preto nás zaujímalo, či dievčatá (ktoré majú pozitívnejší vzťah ku škole ako chlapci) budú mať pozitívnejší vzťah aj k autorite (k učiteľke/ovi) ako chlapci. Vzťah k učiteľke/ovi popisuje tabuľka 4.

Tab. 4 Vzťah k učiteľke/ovi

Vzťah k učiteľke/ovi		Početnosť dievčatá	Percentá dievčatá	Početnosť chlapci	Percentá chlapci
Ak by si sa musel/a presťahovať do iného mesta ako veľmi by ti chýbal tvoj obľúbený/a učiteľ/ka	Trochu áno Celkom dosť Veľmi	841	75,5	837	66,4
Ako veľmi je pre teba dôležité, čo si myslí tvoj obľúbený učiteľ/ka?	Trochu podstatné Celkom podstatné Veľmi podstatné	346	31,3	294	23,4

Na otázku, či by deťom chýbal ich obľúbený učiteľ v prípade, že by sa presťahovali do iného mesta odpovedalo pozitívne (trochu áno, celkom dosť, veľmi) 451 (40,5%) dievčat a 379 (29,9%) chlapcov. Na otázku, či je pre deti dôležité, čo si o nich myslí ich obľúbená učiteľka/učiteľ odpovedalo pozitívne (trochu podstatné, celkom podstatné, veľmi podstatné) 423 (38,0%) dievčat a 427 (33,8%) chlapcov. V oboch ukazovateľoch je rozdiel medzi pohlaviami preukazný na hladine významnosti ($P < 0,01$) (Tab 9). Z hľadiska interpretácie sa potvrdilo, že skupina detí (v tomto prípade dievčat), ktorá má ku škole pozitívnejší vzťah, má aj pozitívnejší vzťah k učiteľke/ovi.

Tabuľka 5 prináša výsledky korelačnej analýzy vzťahu rodič – škola.

Tab. 5 Výsledky korelačnej analýzy: vzťah rodič - škola

Ukazovatele		Ak by som sa mal/a presťahovať, chýbala by mi moja škola	Väčšinou sa ráno do školy teším.	Mám rád/rada svoju školu.
So svojim otcom vychádzam dobre	R	0,122**	0,129**	0,166**
	n	2257	2243	2216
So svojou matkou vychádzam dobre	R	0,123**	,102**	0,167**
	n	2306	2293	2266
Citovú podporu a starostlivosť od svojich rodičov dostanem kedykoľvek, keď je treba	R	0,109**	,135**	0,153**
	n	2351	2337	2311
Cítil/a by som sa veľmi zle, keby som sklamal/a svojich rodičov	R	0,134**	0,165**	2,180**
	n	2358	2344	2318

*R – Spearmanov korelačný koeficient; n - počet odpovedí; ** - $p < 0,001$*

Výsledky korelačnej analýzy poukazujú na to, že deti, ktoré majú dobrý vzťah s rodičmi majú pozitívny vzťah ku škole. Spearmanov korelačný koeficient ukazovateľov vzťahu detí k rodičom a ku škole sa pohybuje v intervale 0,102 až 0,18. Napriek nízkym hodnotám je pre všetky ukazovatele korelácia štatisticky preukazná ($P < 0,01$). Rozdiel vo vzťahu ku škole medzi deťmi, ktoré majú dobrý vzťah s rodičmi a deťmi, ktoré nemajú dobrý vzťah s rodičmi je štatisticky preukazný. Znamená to, že deti, ktoré majú dobrý vzťah k rodičom majú pozitívnejší vzťah ku škole ako deti, ktoré nemajú dobrý vzťah s rodičmi.

Výsledky reflektujú aj na to, že deti, ktoré majú dobrý vzťah k rodičom majú pozitívnejší vzťah ku škole. Môžeme predpokladať, že ide o jeden z faktorov, ktorý má vplyv zníženie výskytu delikvencie v školskom prostredí.

DISKUSIA

I keď je dokázateľné, že priaznivé rodinné prostredie a dobrý vzťah rodičov s deťmi môže pôsobiť ako pozitívny faktor pri formovaní postojev žiakov ku škole, nemali by sme opomínať fakt, že škola samotná je prostredie, ktoré má potenciál formovať osobnosť žiaka.

Škola teda prináša okrem edukácie uspokojovanie socializačných potrieb jednotlivca, a preto je vnímaná ako typická spoločenská inštitúcia (Havlík, Kot'a 2002). Škola predstavuje relatívne uzavretý systém sociálnych interakcií. Samostatná existencia školy je umožnená vytvorením a istou mierou fungovania charakteristických a organizovaných spôsobov sociálnych interakcií. Dá sa povedať, že vzniká kedykoľvek a vždy, keď sa učelia a žiaci stretávajú za účelom odovzdávania, prijímania alebo osvojovania si výučbových postupov. Je zrejme, že centrálna os činnosti všetkých škôl je tvorená výučbou, čiže formálnym procesom prebiehajúcim v triedach, učebniach alebo prednáškových miestnostiach. Už samotné vyučovanie vytvára jadro

školy, to ako o nej uvažujeme. K tomuto jadrú sa pridružuje i množstvo ďalších výučbových aktivít. Pokiaľ by sme existujúcu školu podrobili rozboru tak zistíme, že je možné vyčleniť niektoré charakteristiky, ktoré sa dajú študovať oddelene i keď nakoniec musíme uvažovať o nich v celkovej sociálnej jednote (Havlík, Kořa, 2002). Pre školské inštitúcie teda platí, že majú definovateľnú a relatívne stabilnú populáciu, neustále znovu vytvárajú a vedome formujú zreteľne a jasne definované funkčné a spoločenské štruktúry, tvoria si vnútorné pravidlá konštruované predovšetkým pre potreby výučby a tie potom výrazne ovplyvňujú ďalšie formy súžitia a interpersonálnych vzťahov. Školské prostredie vytvára a udržuje v prevádzke ucelené siete sociálnych vzťahov výrazným spôsobom ovplyvňuje myslenie, postoje a city a formuje si vlastnú kultúru jednania, návykov a rituálov.

Práve v adolescentom veku identifikujeme zvýšený nárast nežiadúceho, resp. rizikového správania. Predpokladá sa, že až 50 % dospievajúcich sa aspoň raz v danom období správa rizikovo. Cielená aplikácia preventívnych a korektívnych intervencií v školskom prostredí je podľa Čerešníka, Dolejša, (2015) možná iba včasnou depistážou a skúmaním konkrétnych foriem správania adolescentov a faktorov, ktoré ich ovplyvňujú.

V našom príspevku sme skúmali dva vybrané faktory, ovplyvňujúce správanie detí a mládeže. Keďže predpokladáme, že naučené vzorce správania sa prejavujú aj v školskom prostredí, podrobili sme analýze práve tento koncept.

Na súvislosť dysfunkčnej rodiny a delikventného správania sa môžeme pozrieť z rôznych uhlov pohľadov. Matoušek, Pazlarová, (2010) v rámci hodnotenia rodiny uvádzajú, že je dôležité posudzovať a identifikovať rizikové a protektívne faktory nielen v samotnej rodine, ale tiež širších súvislostiach (širšia rodina, komunita, spoločnosť). Ako vhodné sa javí prejavovať rešpekt k členom rodiny vrátane ich silných stránok a zdrojov, rozpoznať kompetencie, doterajšie stratégie, zapojiť rodinu do výberu spôsobu intervencie, ktorá oslabí pôsobenie rizikových faktorov a posilní protektívne faktory.

Niektorí autori spochybňujú priamu súvislosť dysfunkčnej rodiny s kriminalitou. Zastávajú názor, že istý druh funkčných rodín priamo podmieňuje kriminalitu svojich členov a na druhej strane väčšina osôb, ktoré prežili rodinnú krízu alebo pochádzali z dysfunkčnej rodiny, je nekriminogénna (Nevřala, 2005).

Hewstone, Stroebe, (2006) uvádzajú, že kvalita vzťahov v rodine určuje aj kvalitu ostatných vzťahov.

Na základe našich výsledkov konštatujeme že 81,1 % detí nášho súboru má dobrý vzťah s otcom, 91% má dobrý vzťah s matkou. Emocionálnu podporu od rodičov cíti 87,8% a 81,5% by sa cítilo veľmi zle, keby sklamali svojich rodičov. Môžeme konštatovať, že rodinné prostredie naši respondenti považujú za veľmi dobré. Rozdiel vo vnímaní dobrého vzťahu s otcom a matkou považujeme za prirodzené vzhľadom k vývinovému obdobiu a pohlaviu respondentov a odporúčame bližšie skúmať práve vzťahový rámec otec-syn v súvislosti s rizikovým správaním detí a mládeže v školskom prostredí.

Naše výsledky štatisticky významne poukazujú tiež na to, že deti, ktoré majú dobrý vzťah s rodičmi majú pozitívny vzťah ku škole a môžeme predpokladať, že ide o jeden z faktorov, ktorý pozitívne ovplyvňuje správanie adolescentov v školskom prostredí. Podporuje to tiež tvrdenie Simons-Mortona a kol., (1999), ktorí uvádzajú, že mladí ľudia, ktorí si vytvárajú pozitívny vzťah ku škole, sa s menšou pravdepodobnosťou zapájajú do problémového správania ako je násilie, záškoláctvo, vandalizmus a užívanie návykových látok. Samotná motivácia ku štúdiu podľa Andrews, Duncana, (1997) negatívne koreluje s rizikovým správaním (fajčenie cigariet, marihuany).

Do oblasti rizikového správania adolescentov môžeme zaradiť podľa Maceka, (2003):

- predelikventné správanie a páchanie trestnej činnosti,
- agresiu, násilie, šikanu a týranie (vrátane rasovej neznášanlivosti a diskriminácie niektorých skupín),

- užívanie drog (vrátane alkoholu a fajčenia),
- sexuálne rizikové správanie (vrátane predčasného materstva a rodičovstva),
- poruchy príjmu potravy, samovražedné pokusy a dokonané samovraždy.

Delikvenciu mládeže a rizikové správanie mládeže vnímame ako dva súbežné faktory, ktoré neexistujú oddelene od seba, naopak, navzájom sa ovplyvňujú a podporujú. Za rizikové správanie detí a mládeže považujeme v súlade s uvedenými autormi akékoľvek užívanie psychoaktívnych látok. Pri delikvencii a pití alkoholu ide dokonca o recipročný vzťah, vysoko pravdepodobné je to i pri užívaní iných psychoaktívnych látok. V kontexte užívania psychoaktívnych látok ako vysoko podporné vnímame rodinné prostredie. Podľa Skálu (1987) je rodina kontextom, v ktorom symptomatické správanie vzniká, prebieha a udržuje sa. Užívanie drog môže mať charakter vyvažujúceho, homeostatického princípu v klbku rodinných vzťahov. Rodina ako biopsychosociálny systém je spojovacím článkom medzi dieťaťom a spoločnosťou, v ktorom sa zo všetkých spoločenských skupín najintenzívnejšie realizuje symbióza telesného, duševného a spoločenského vývoja. Alkohol zneužívajúci priatelia a známi prenikavo zvyšujú riziko zneužívania alkoholu, aj keď tento je možné oslabiť inými vplyvmi, ako je rodičovský dohľad (Kristjansson, Sigfusdottir, Allegrante, 2013; Marschall-Lévesque, Castellanos-Ryan, Vitaro, Séguin, 2014). Aj Grófová (2009) uvádza, že okrem iného aj pozitívne/negatívne vzťahy v rodine a spôsob výchovy majú vplyv na užívanie psychoaktívnych látok (vrátane alkoholu). Naše výsledky kopírujú aj zistenie Gajdošovej (Ed.) (2013), ktorá uvádza, že u mladých ľudí vnímajúcich podporu svojich rodičov sa v menšej miere vyskytuje problémové správanie, delikvencia a zneužívanie návykových látok. Výskumné zistenia autoriek Ondrušková, Pružinská, Pavelová, (2016) poukazujú na rodinu, voľný čas a komunitu ako možné rizikové i protektívne faktory zneužívania psychoaktívnych látok a naše výskumné predpoklady podporujú.

Škola, ktorá vytvára zdravé prostredie, ktorá je nositeľom akceptujúcej, podporujúcej a priaznivej klímy si buduje status kvalitnej školy (Szijjártóová, Malá, 2008). Aby sa mohla rozvíjať a zvládať množstvo požiadaviek kladených na ňu rôznymi subjektmi z vonkajšieho i vnútorného prostredia, mala by ísť takým smerom, ktorý je ľuďmi pôsobiacimi v jej systéme vnímaný ako zmysluplný. Musí byť schopná oprieť sa o procesy, ktoré takýto dlhodobý rozvoj umožňuje. Oprieť sa o vlastné učenie a o spoluprácu ľudí v škole a v okolí. Z rôznych výskumov vyplývajú tri základné faktory, ktoré patria snáď k najvýznamnejším pre úspech školy. Ide o zaobchádzanie s ľuďmi v škole. Úspešné napredovanie nastane v prípade, že ľudia pociťujú dôveru, rešpekt a sú v práci podporovaní. Ďalším významným faktorom je organizačné prostredie, také ktoré stimuluje učenie, spoluprácu, reflexiu v práci, zdieľanie základných noriem a hodnôt, a okrem iného samozrejme aj rešpekt k odlišnostiam a k rozmanitostiam a posledným zásadným faktorom je pripravenosť školy k učeniu. To je pravdepodobnejšie v prostredí, kde sú k dispozícii vhodné programy pre rozvoj ľudí (Pol, 2007).

Niektoré zahraničné výskumy informujú o tom, že vyššia kolektívna súdržnosť a dôvera medzi jednotlivými členmi v prostredí školy umožňuje formovať vyššiu úroveň neformálnej sociálnej kontroly, čo by sme mohli vysvetliť ako schopnosť komunity regulovať správanie jej členov. Čím je sociálna kontrola účinnejšia, tým sú prejavy rizikového správania zriedkavejšie (Sampson, Raudenbush, Earls, 1997; Sampson, Morenoff, Earls, 1999; Sampson, Raudenbush, 1999).

Aby mali učitelia možnosť rozvíjať a podporovať pozitívnu a podpornú klímu v triede, je nevyhnutné, aby dokázali predchádzať a účinne riešiť problémové správanie sa žiakov. Bez minimalizácie negatívneho dopadu ich správania na samotný edukačný proces je klíma a tvorivá práca žiakov i učiteľov ohrozená, vo vyhrotených prípadoch až nemožná. Ak učitelia chcú efektívne pracovať s problémovými žiakmi, je nutné poznať zdroj ich problémov. Bez poznania príčin nie je možné adekvátne určiť riešenia ani eliminovať a predchádzať negatívne správaniu sa.

ZÁVER

Socializačná funkcia školy zabezpečuje formovanie sociálneho učenia žiakov. Poukazuje teda aj na to, ako sa správať v medziľudských vzťahoch na rôznych úrovniach, zastávať životné role, získavať obraz o sebe i druhých, dodržiavať hranice a pravidlá a pod. Poslaním školy je prispievať k celkovému rozvoju človeka, k formovaniu jeho osobnosti (Szijjártóová, Malá, 2008).

Je nesporné, že škola a rodina výrazne formuje správanie detí a mládeže. V prípade, že zlyháva rodina, nástroje rodinnej politiky, ktorými disponuje štát môžu deštruktívny proces zmierniť alebo zvrátiť. Dôležitú úlohu tu však má aj zvýšené úsilie v oblasti prevencie uskutočňované zo strany školy.

Za ideálne v rovine efektívnej prevencie považujeme, ak si plní svoje úlohy rodina, škola a školské zariadenia, voľnočasové zariadenia vrátane nízkoprahových zariadení a vzájomne spolupracujú alebo minimálne supľujú absentujúcu úlohu niektorého z vymenovaných subjektov. Tiež neustále upevňovanie pozície odborníkov (školský psychológ, špeciálny pedagóg, sociálny pracovník a i.) v školskom prostredí je podľa nášho názoru vysoko opodstatnené a dôležité. Dospievajúci majú tendenciu sa pred rovesníkmi chváliť svojimi alkoholovými excesmi, aby si dodávali zaujímavosť a vážnosť. Niektoré preventívne programy sa snažia toto skreslenie korigovať tým, že dospievajúcich nechávajú hovoriť o kvalitných záujmoch a dobrých spôsoboch, ako využívať voľný čas. Užitočné je v prevencii využívať dopredu pripravených rovesníkov, ktorí žijú zdravo. To je prospešné nielen u dospievajúcich, ale napr. i v pracovnom prostredí (Miller, Zaloshnja, Spicer, 2007). Ďalšou možnosťou je zvyšovať odolnosť dospievajúcich proti tlaku rovesníkov za pomoci odmietania a pod. (Wolfe, Crooks, Chiodo, Hughes, Ellis, 2012).

Jednotlivé intervencie pomáhajúcich pracovníkov v oblasti prevencie sa podľa nášho názoru diferencujú nielen v dôsledku ich získaných poznatkov (štúdium, vzdelávacie aktivity, workshopy a i.), nadobudnutých skúseností z praxe, ale nespornú úlohu majú aj výskumné zistenia a tzv. evidence based practise (prax založená na dôkazoch), o ktorej sa okrem iného zmieňuje Európske monitorovacie centrum pre drogy a drogové závislosti (Európske monitorovacie centrum pre drogy a drogovú závislosť, 2012). Stotožňujeme sa s Luleiom (2012), ktorý v danom kontexte podotýka, že pri využívaní zahraničných vedeckovýskumných a praktických poznatkov z oblasti sociálnych vied je potrebná reflexia, konštruktívna kritika a prispôbenie sa národným špecifikám, pretože inak ide iba o "odpozeranie" nie vždy vhodných metód práce.

Aj práve uvedené, sme brali do úvahy v našom výskume. Nakoľko výskum kriminality a delikvencie mal širšie zameranie, v príspevku sme ponúkli len vybrané dáta v kontexte prevencie delikvencie v školskom prostredí. Ďalšie výskumné zistenia prepojené s aktuálnymi témami detí a mládeže (delikvencia v kontexte rizikového vývinu, rodina, voľný čas, psychoaktívne látky, školské prostredie) sú dostupné v monografiách Juhásová, Debnáriková, (2016); Labáth, Lulei, (2016); Ondrušková, Pružinská, Pavelová, (2016).

Výsledky stanovených cieľov poukazujú na viaceré skutočnosti. Môžeme len potvrdiť už známe domnienky, že prevencia delikvencie detí a mládeže preukázateľne závisí od hodnotných medziľudských vzťahov. V našom prípade sa preukázalo, že dobrý vzťah k rodičom a škole poukazuje na menšie riziko vzniku delikvencie v školskom prostredí.

Je nepochybné, že prevencia delikvencie detí a mládeže v školskom prostredí je aktuálnou otázkou každej doby. Preto je nevyhnutné venovať jej pozornosť na úrovni vzdelávania, vedy ale aj samotnej praxe.

ZOZNAM BIBLIOGRAFICKÝCH ODKAZOV

- ANDREWS, J. A., DUNCAN, S. C. Examining the reciprocal relation between academic motivation and substance use: Effects of family relationships, self-esteem, and general deviance [Elektronická verzia]. *Journal of Behavioral Medicine*, 20(6), 523-549.
- AUNOLA, K., STATTIN, H., & NURMI, J., E. Adolescents' achievement strategies, school adjustment, and externalizing and internalizing problem behaviors [Elektronická verzia]. *Journal of Youth and Adolescence*, 29(3), 289-306.
- ČEREŠNÍK, M, DOLEJŠ, M. Spoločný projekt dvoch národov alebo podobnosti a rozdiely v procese a výsledkoch výskumu zameraného na rizikové správanie a osobnostné rysy dospelých na Slovensku a v Českej republike. Dostupné na: <https://www.researchgate.net> EMCDA. *Užívanie psychoaktívnych látok u 16 ročných študentov v Európe*. 2016. Available on: <http://www.infodrogy.sk/indexAction.cfm?module=Library&action=GetFile&DocumentID=1303>
- Európske monitorovacie centrum pre drogy a drogovú závislosť. *Výročná správa 2012: Stav drogovej problematiky v Európe*. Luxemburg: Úrad pre publikácie EÚ.
- FISCHER. S., ŠKODA, J. (2008). *Speciální pedagogika*. Praha: TRITON, 2008, 196 s. ISBN 978-80-7387-014-0.
- GAJDOŠOVÁ, M. (ED.). *Chcete zvýšiť kvalitu svojho života? Zmeňte svoj voľný čas*. Bratislava: IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže.
- GRÓFOVÁ, H. (2009). *Vybrané sociálno-patologické javy v spoločnosti*. Bratislava: Občianske združenie Sociálna práca, 2009. 123 s. ISBN 978-80-89185-34-4.
- GYÁRFÁŠOVÁ et al. Mechanizmy porušovania rodovej rovnosti a zákazu diskriminácie na základe pohlavia a rodu pri prijímaní do zamestnania a vo vzťahu k pracovným podmienkam. Výskumno – analytická štúdia. Termín realizácie projektu: 10/2009 – 03/2015, ITMS projektu: 27120230002, 27130230003, OP Zamestnanosť a sociálna inklúzia.
- HAVLÍK, R. KOŤA, J. (2002). *Sociologie výchovy a školy*. 1.vyd. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-635-7.
- HEWSTONE, M., STROEBE, W. (2006). *Sociální psychologie*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-092-5.
- JUHÁSOVÁ, A., DEBNÁRIKOVÁ, K. (2016). *Školské prostredie ako priestor na prevenciu delikvencie*. ISRD 3. Bratislava: Univerzita Komenského, 2016, 152 s., ISBN 978-80-223-4234-6.
- KRISTJANSSON, A. L., SIGFUSDOTTIR, I. D., ALLEGRANTE, J. P. Adolescent substance use and peer use: a multilevel analysis of cross-sectional population data. *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy*, 2013, 8 (27).
- LABÁTH, V., LULEI, M. *Delikvencia v kontexte rizikového vývinu*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2016, 114 s., ISBN 978-80-223-4235-3.
- LULEI, M. (2012). Paradigma rizikových faktorov v praxi sociálnej práce v trestnej justícii – praktické implikácie. *Sociální práce/Sociálna práca*. roč. 2012, č. 2, s. 70-74. ISSN 1213-6204.
- MACEK, P. *Adolescence*. Praha: Portál, 2003. 144 s. ISBN 80-7178-747-7.
- MARSCHALL-LÉVESQUE, S., CASTELLANOS-RYAN, N., VITARO, F., SÉGUIN, J. R. (2014). Moderators of the association between peer and target adolescent substance use. *Addictive Behaviors*, 2014, 39 (1), s. 48-70.
- MATOUŠEK, O., PAZLAROVÁ, H. (2010). *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. Praha: Portál, 2010, 184 s. ISBN 978-80-7367-739-8.
- MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. (2003). *Mládež a delikvencia*. Praha: Portál, 2003. 344 s. ISBN 80-7178-771-X.

- MATOUŠEK, O. (2009). O prevencii kriminality. *Sociálna prevencia*. roč. IV, č. 1, s. 5-6, 2009. ISSN 1336-9679.
- MILLER, T. R., ZALOSHNIJA, E., SPICER R. S. (2007). Effectiveness and benefit-cost of peer-based workplace substance abuse prevention coupled with random testing. *Accident Analysis & Prevention*, 2007, 39 (3), s. 565-73.
- NĚMEC, J. (2016). Deti a mládež v závažných životných situáciách. *Sociálna prevencia. Deti, mládež a niektoré nežiaduce sociálne a sociálnopatologické javy*, 2016. 11 (1), s. 7-8.
- NEVŘALA, J. (2005). Sociální práce s dalšími marginalizovanými skupinami. In PAULÍK, K. et al. *Uplatnění věd o člověku v sociální práci*. Ostrava: Ostravská univerzita, FF, 2005. ISBN 80-7042-690-X.
- HEWSTONE, M., STROEBE, W. (2006). *Sociální psychologie*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-092-5.
- OBDRŽÁLEK, Z. (1999). *Škola, školský systém, ich organizácia a riadenia*. 3.vyd. Bratislava: POLYGRAFICKÉ STREDISKO UK, 1999. ISBN 80-223-1035-2.
- ONDRUŠKOVÁ, E., PRUŽIŇSKÁ, J., PAVELOVÁ, Ľ. (2016). *Rodina, voľný čas, psychoaktívne látky a delikvencia: ISRD 3*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2016, 208 s., ISBN 978-80-223-4236-0.
- OROSOVÁ, O., et al. Sociálna inteligencia, sociálna kompetencia-definície a prístupy v ich skúmaní. *Československá psychologie*, 48, 4, s. 306-315.
- POL, M. (2007). *Škola v proměnách*. 1.vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2007, ISBN 978-80-210-4499-9.
- SAMPSON, R., J., RAUDENBUSH, S., W. Assessing Direct and Indirect Effects in Multilevel Designs with Latent Variables. *Sociological Methods and Research*, 28, 2, 123-154.
- SAMPSON, R., J., RAUDENBUSH, S., W., EARLS, F. Neighborhoods and Violent Crime: A Multilevel Study of Collective Efficacy. *Science*, 277, 5328, 918-924.
- SAMPSON, R.,J., MORENOFF, J.,D., EARLS, F. Beyond Spatial Capital: Spatial Dynamics of Collective Efficacy for Children. *American Sociological Review*, 64, p. 633-660.
- SIMONS-MORTON, B. G., CRUMP, A. D., HAYNIE, D. L., SAYLOR, K. E. (1999). Studentschool bonding and adolescent problem behavior [Elektronická verzia]. *Health Education Research*, 1999, 14(1), 99-107.
- SKÁLA, J. *Závislost na alkoholu a jiných drogách*. Avicenum, 206 s., ISBN cnb000034279.
- SZIJJÁRTOVÁ, K., MALÁ, D. *Učebný a sociálny proces v triede*, 1. vyd. Nitra: CCV PF UKF, 2008. ISBN 978-80-8094-325-7.
- WOLFE, D. A., CROOKS, C. V., CHIODO, D., HUGHES, R., ELLIS, W. (2012). Observations of adolescent peer resistance skills following a classroom-based healthy relationship program: A post-intervention comparison. *Prevention Science*, 2012, 13 (2), s. 196-205.